

MAKS
HEJSTINGS
PAKAO

Svet u ratu, 1939–1945.

II KNJIGA

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Max Hastings

ALL HELL LET LOOSE

The World at War 1939–45.

Copyright © Max Hastings 2011

Translation Copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

MAJKLU SISONSU,
kralju agenata,
savetniku i prijatelju već trideset godina

SADRŽAJ

Spisak mapa	9
14. Izvan Afrike	11
15. Medved se budi: Rusija 1943.	34
16. Podeljena carstva	53
1. ČIJA SLOBODA?	53
2. RADŽ: NAJSRAMNIJI TRENUTAK	74
17. Azijski frontovi	86
1. KINA	86
2. TUČE PO DŽUNGLAMA, SKAKUTANJE PO OSTRVIMA	92
18. Italija: velike nade, gorki plodovi	102
1. SICILIJA	102
2. PUT U RIM	113
3. JUGOSLAVIJA	128
19. Rat na nebu	135
1. BOMBARDERI	135
2. METE	147
20. Žrtve	165
1. GOSPODARI I ROBOVI	165
2. UBIJANJE JEVREJA	177

21. Evropa postaje bojište	197
22. Japan: prkos sudbini	234
23. Nemačka pod opsadom	254
24. Pad Trećeg rajha	277
1. BUDIMPEŠTA: U SRCU OLUJE	277
2. AJZENHAUEROVO NAPREDOVANJE KA ELBI	286
3. BERLIN: ZAVRŠNA BITKA	295
25. Japan na kolenima	317
26. Pobjednici i poraženi	339
Izjave zahvalnosti.	367
Beleške i napomene	369
Bibliografija	423
Indeks	437

MAPE

1. Rusi iskorišćavaju pobjedu kod Kurska	42
2. Rusko napredovanje kroz Ukrajinu	52
3. Iskrčavanja u Italiji 1943.	116
4. Prodor u Poljsku 1944.	223
5. Saveznički prodor iz Normandije	256
6. Savezničko napredovanje prema Nemačkoj 1944.	278
7. Prodor u Nemačku sa zapada 1945.	291
8. Ruski juriš na Odru	296
9. Završni ruski napadi	305

IZVAN AFRIKE

Čak i kad su Sjedinjene Države krajem 1942. godine poslale svoje jedinice na sredozemno ratište, zapadni saveznici su u kopnenim operacijama protiv Nemaca i Italijana imali svega šesnaest divizija. Kritični činilac u borbi protiv Hitlera te godine bili su opstanak i preporod Rusije, kao i ogromno povećanje američke ratne proizvodnje. Na kopnu, na moru i u vazduhu savezničke snage su počele da dobijaju plodove neverovatnih industrijskih napora Sjedinjenih Država, a nezapamćene količine tenkova i aviona stizale su na bojišta. Amerika je 1942. godine napravila gotovo 48.000 aviona i 25.000 tenkova, nasuprot nemačkih 15.400 aviona i 9.200 tenkova. Godine 1939. samo dvadeset devet brodogradilišta radilo je za Ratnu mornaricu SAD; 1942. godine bilo ih je 322, a do poslednjeg dana rata protiv Japana isporučila su preko sto hiljada novih brodova i čamaca Komisiji za ratnu i trgovačku mornaricu Sjedinjenih Američkih Država.

Sve do kraja rata u operacijama zapadnih saveznika vladala je velika potreba za dovoljnim brojem brodova kojima će se armije prevesti na neprijateljske obale pod vatrom i na pacifičkom i na evropskom ratištu. Kako bi se ovaj cilj ostvario, dizajnirana su i napravljena brojna specijalizovana plovila plitkog gaza. Britanci su utrlj put stvorivši DBT – desantne brodove za prevoz tenkova,

sposobne da preplave okean i iskrcaju dvadeset tenkova i do stotinu drugih vozila kroz pramčana vrata. Sjedinjene Države prihvatile su model od 2.286 tona, veći od mnogih razarača, i do kraja rata sagradile su 1.573 takva broda. Proizvodnjom manjih plovila vladao je razmetljivi alkoholičar poganog jezika iz Nju Orleansa, brodograditelj Endru Higin, koji je samom sebi nadenuo nadimak „Gospodin Desantni Čamac“. Rođen u Nebraski 1886. godine, Higin je svoj prvi nacrt, „Eureku“, ponudio Marinskom korpusu SAD 1938. godine. Njegova glavna tehnička crta, stvorena deset godina ranije za Higinsove priobalne brodove koje su koristili krijumčari ruma, poreski agenti, istraživači nafte i traperi, bili su propeler zavučen u polutunel i pramac u obliku kašike. Nezgodno je kod ovog modela bilo to što su se vojnici iskrcavali preko bokova. Higinu je pokazana fotografija japanskog broda s pramčanom rampom, kakav je korišćen u Kini. On je odmah telefonirao svom glavnom inženjeru i dao mu uputstva za proizvodnju prototipa koji je mesec dana kasnije uspešno isproban na jezeru Ponšartren. Od Higinisa je naručen veliki broj ovakvih brodova, i dodeljena im je oznaka DBVO – desantni brod za vozila i osoblje. Broj stanovnika Nju Orleansa porastao je 1942. godine za petinu, uglavnom zbog priliva radnika neophodnih za gradnju brodova za koje je kompanija dobila porudžbine vredne sedamsto miliona dolara. Higin je postao legenda ratne industrije isporučivši oko dvadeset hiljada brodova. No bio je finansijski lakomislen, pa je njegova kompanija propala ubrzo po završetku rata.

Iskustvo pod paljbom u severnoj Africi pokazalo je da su drveni brodovi vrlo ranjivi. Uvedeni su brodovi s čeličnim koritima; mnogi su sklopljeni u jednoj fabrici za proizvodnju poljoprivrednih mašina na Floridi. Ti brodovi su između 1943. i 1945. godine odneli u borbu milione savezničkih vojnika i desetine hiljada vozila. Amerikanci su napravili ukupno 42.000 takvih malih brodova, a Britanci oko 3.000, od čega gotovo polovinu 1944. godine. Sjedinjene Države takođe su napravile 22.000 amfibijskih kamiona i guseničara, a ovi drugi koristili su se gotovo isključivo na Pacifiku. Ipak, i ovaj ogromni sastav „aligatorske mornarice“, kako su je zvali Amerikanci, nije zadovoljio sve potrebe; 2.470 malih plovila bilo je neophodno samo za prvu fazu iskrcavanja u Normandiji.

Nestašica navalnih plovila stalno je ometala savezničku strategiju, a Čerčil se često žalio zbog britanske zavisnosti od američkih brodova. Nijedna amfibijska operacija nije mogla da se izvede bez pristanka Vašingtona. Britanske jedinice takođe su se za ispunjenje svojih potreba u naoružanju oslanjale na Zakon o zajmu i najmu. Britanska proizvodnja tenkova pala je sa 8.600 1942. na 4.600 1944. godine, a artiljerijskih oruđa sa 43.000 na 16.000. Amerikanci su s vremenom obezbedili 47 odsto ukupnih oklopnih vozila Britanskog carstva, 21 odsto ličnog naoružanja, 38 odsto desantnih vozila i plovila, 18 odsto borbenih aviona i 60 odsto vozila. Američka industrijska proizvodnja bila je tolika da su ukupne isporuke Velikoj Britaniji iznosile svega 1,5 odsto proizvodnje iz 1943. i 1944. godine – 13,5 odsto aviona, 5 odsto hrane i 8,8 odsto topova i municije. Britanska industrija usredsredila se na proizvodnju teških bombardera – njihova strategijska vazдушna ofanziva s vremenom je zauzela čak jednu trećinu ukupne nacionalne proizvodnje, što umnogome objašnjava zašto su Britanci pridavali toliku važnost njenim uspesima ili nedostacima.

Tek punih trideset meseci posle napada na Perl Harbor – veoma mnogo vremena u ratu koji je trajao sedamdeset jedan mesec – američka vojna i industrijska mobilizacija proizvela je velike armije i rasporedila ih na evropska ratišta, mada su vazduhoplovstvo i mornarica svoju moć pokazali ranije. Većina vojnika koji su se kasnije borili u severozapadnoj Evropi uživali su u raskoši – i dosadi – dvogodišnje obuke pre nego što su razaslani u borbu; većina američkih kopnenih jedinica nije ni omirisala bitku pre 1944. godine. Godine 1942. Sjedinjene Države poslale su veći deo Marinskog korpusa i nekoliko divizija kopnene vojske na Pacifik, a još nekoliko desetina hiljada vojnika na Island i u Severnu Irsku.

Amerikanci su u velikom broju počeli da pristižu u Veliku Britaniju. Nekima su se dopala starinska Čerčilova bombama izudarana ostrva, ali mnogi su sumnjali u britansku odanost savremenom dobu i delotvornom vođenju rata. „Englezi su bili ljubazni prema nama, naročito kad su nas bolje upoznali“, napisao je tenkovski oficir Hejns Dugan. „Bilo je sjajnih zabava, iako je vladala oskudica.“ Dugan nikad nije zaboravio jedan takav skup, na kom je neki mladi velški padobranac pevao na maternjem jeziku. Amerikanac

se zapanjio otkrivši da, usled sveopšte nestašice tkanina, jedna gošća nosi haljinu koju je sašila od svoje zavese. Zabeležio je: „Prodavci imaju omiljenu izreku: 'Nije prodaja ograničena, sine, nego prosto nema!'“

Vazduhoplovac Bob Rejmond iz Kanzas Sitija došao je u Veliku Britaniju da služi prvo u Kraljevskom ratnom vazduhoplovstvu, a onda u Ratnom vazduhoplovstvu Kopnene vojske SAD. Pisao je kući maja 1942. godine: „Snaga tradicije i dotadašnjeg iskustva je tolika da su se politika, biznis, religija i sve ostalo naizgled okamenili. Britanci su privredno najnazadniji ljudi koje sam u životu video. Iz sveg srca se opiru uvođenju sredstava za uštedu rada i skraćivanje radnog postupka i neposrednim metodama sklapanja poslova... Suviše ispijanja čaja, produženih vikenda, praznika i tako dalje.“ Ispitivanje javnog mnjenja vlade SAD od 25. marta 1942. godine saopštilo je: „Amerikanci mnogo više veruju ruskom nego britanskom ratnom naporu; smatraju da Rusi bolje koriste našu pomoć isporučenu na osnovu Zakona o zajmu i najmu... Nedostatak poverenja u britanski ratni napor još je naglašeniji otkako je pao Singapur.“ Britanci nisu gajili iluzije o sopstvenom rđavom ugledu. „Amerikanci nas... znaju uglavnom kao zemlju koja polako propada“, pisalo je u izveštaju Ministarstva rata iz januara 1943. godine, „kao narod nadmenih, neljubaznih, neučivih ljudi okamenjenih u zastareloj nedelotvornosti i utonulih u stare snove o veličini koju više ne možemo da održimo... Zavaravamo se misleći da je tlo čisto. Seme nepoverenja i odbojnosti posejano je i čeka da proklja.“

Čitave 1942. godine Velika Britanija je vodila žestoke pomorske borbe kako bi održala otvorenim svoje linije snabdevanja. Ofanziva Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva protiv Nemačke polako je dobijala ubrzanje, a priključile su joj se i neke američke bombarderske jedinice. Slaba armija, sastavljena uglavnom od Indijaca, sukobljavala se s Japancima na granici Burme. Američki načelnici štabova nestrpljivo su zagovarali iskrcavanje u Francusku, nudeći simboličnu pomoć u jedinicama toj, kako su smatrali, prvenstveno britanskoj neostvorenoj nadi. Čerčil je glatko odbacio tu zamisao i ubedio Ruzvelta da saveznici treba da se usredsrede na realan cilj ostvarenja pobeđe na Sredozemlju. Severna Afrika tako je ostala

jedino ratište na kom su se znatnije britanske snage borile protiv sila Osovine. Vojnici Osme armije u pustinji su se pripremali za nove napore u toj divljini emotivno beznačajnoj obema stranama. Britanski oficir Kit Daglas je napisao:

„Veliki i bogati ljudi koji izazivaju i vode ratove... imaju toliko razloga za to da bi mogli i nama neke da pozajme. U njihovom ponašanju nema ničeg čudnog. Oni teže za nečim što žele, ili što njihove vlade žele, a nas koriste da im to osvojimo... Zapanjujuće je i uzbudljivo videti desetine hiljada ljudi, od kojih veoma mali broj ima bilo kakvu predstavu zašto se bori, kako podnose teškoće, žive u neprirodnom, opasnom ali ne potpuno strašnom okruženju, ubijaju i ginu, ali koji ponekad doživljavaju uzajamno osećanje drugarstva s ljudima koje ubijaju i koji njih ubijaju, zato što i jedni i drugi podnose i preživljavaju jedno isto.“

Ni Čerčil ni njegov narod nisu sumnjali u neizmernu važnost borbe u Rusiji, ali operacije u severnoj Africi bile su veoma značajne za britansko samopoštovanje. U zimu 1942/43. godine te operacije su pružile važnu, verovatno neophodnu priliku nekim američkim jedinicama da steknu borbeno iskustvo i istovremeno spuste njihove generale na zemlju. No, većim delom prethodne godine bilo je vrlo neizvesno hoće li Britanci moći da drže makar Egipat. Poslanik Harold Nikolson je napisao: „Šuška se da se naše jedinice ne bore baš najbolje... Naši momci ne umeju da podnesu poraz. Pa ipak, to su isti ljudi koji plove na trgovačkim brodovima i koji su pobedili u Bici za Britaniju. Nešto nikako nije u redu s moralom u našoj kopnenoj vojsci.“ Čerčil je na zatvorenoj sednici Donjeg doma posvećenoj kampanji u pustinji rekao: „Rezultati naše velike armije... kao da nisu u skladu s nekadašnjim i sadašnjim duhom naših jedinica.“ Posle sramotne predaje Tobruka 21. juna, general Okinlek smenio je svog zapovednika na terenu generala Ričija i lično preuzeo komandu nad Osmom armijom. Ali krajem marta, potučene kod Mersa Matruha, njegove iznurene jedinice ponovo su se povukle, ovog puta do linije El Alamejna u Egiptu.

Britanska ratna sreća spala je na najniže grane. Vladala je opšta saglasnost da su komandovanje i taktika u pustinji prvih šest meseci 1942. godine bile očajno loše, i da su borbe kod Gazale bile skandalozno vođene. Moral je tonuo. Obema stranama činilo se mogućim da će Romel stići do Kaira i oduzeti Egipat saveznicima. Strategijske posledice takvog udarca bile bi ograničene jer je sila ma Osovine nedostajalo resursa da pobedu iskoriste, ali šteta po britanski ugled, već vrlo potamneo, bila bi zastrašujuća. Panika se raširila Egiptom i Sredozemna flota Kraljevske ratne mornarice napustila je Aleksandriju. Pismo poručnika Pjetra Ostelina supruzi, napisano 2. jula 1942. godine, pokazuje da je još bilo fašističkog oduševljenja među nekim Italijanima koji su se grčevito držali nade u vojničku pobedu. „Sve je bolje i bolje. Kao što ćeš saznati iz vesti na radiju i u novinama, Englezi i njihovi saveznici dobijaju takve batine da verovatno neće moći više da podignu glavu. I zaslužili su! Naši vojnici su prosto čudesni. Sada nam pobeda ne može izmaći.“

Vašington se s tim slagao. Zapovednici američkih oružanih snaga verovali su sve do jeseni te godine da je britanska kampanja u severnoj Africi propala, da se Afrički korpus pokazao sudbonosno nadmoćnim nad Osmom armijom i da će nesumnjivo prodirati dalje i zauzeti deltu Nila. U julu je Britance u Kairu obuzela potištenost, dok su se Egipćani pak vidljivo radovali; zloglasne Pepeljave srede Vrhovna komanda za Bliski istok spaljivala je tajna dokumenta na lomačama, a mnoge porodice pobege su u Palestinu. Britanske vlasti u Palestini, na svoju sramotu, uskratile su ulazne vize stotinama Jevreja koji su pobešli iz Egipta, iako su neki i radili za Britance. Zvaničnici su bezočno tvrdili da ne smeju da prekorače imigracione kvote.

Ipak, Britanci su bili u manjoj nevolji nego što im se činilo. Neki civili, čak i u okupiranoj Evropi, izvukli su oštroumnije zaključke iz šturih i neistinitih nemačkih ratnih biltena nego saveznički vojnici na bojnopolju. Jevrejin iz Drezdena Viktor Klemperer, autor neprocenjivo važnog dnevnika, zapisao je 8. jula 1942. godine: „Pretpostavljam da Engleska i Rusija preteruju za oko sto odsto, Gebels i njegova družina za dvesta odsto... Hitlera sopstveni uspesi u Rusiji ubijaju; u Egiptu bi zaista mogao da pobedi. Ali... čini se da je Romel morao da stane pred Aleksandrijom.“ Klemperer je bio

u pravu: Romelov položaj bio je nezavidan. Jedinice sila Osovine, malobrojnije od neprijatelja, nalazile su se na kraju dve i po hiljade kilometara duge linije snabdevanja, a sledovanja goriva i oružja iz Nemačke nikad nisu bila dovoljna. Pomoću dešifrovanih poruka, Kraljevska ratna mornarica i Ratno vazduhoplovstvo počeli su da nanose teške gubitke konvojima s gorivom, tenkovima i municijom širom Sredozemnog mora.

Kraljevsko ratno vazduhoplovstvo u severnoj Africi sticalo je snagu, dok je nemačko slabilo; prvi američki tenkovi tipa grant, gotovo dorasli nemačkim tenkovima, stizali su u Osmu armiju. Strategijski posmatrano, Nemcima bi se isplatilo da su se povukli iza linija u Libiji, jer bi tako sebi smanjili, a Britancima povećali teškoće sa snabdevanjem. Kakve god da su iluzije gajili Romelovi vojnici, njegovoj armiji nedostajalo je snage za završni prodor prema Aleksandriji uz bilo kakve realne izgleda na uspeh. Ali sujeta i ambicija često su navodile „Pustinjsku lisicu“ na preterivanje, a Hitler je primoravao Afrički korpus na nerazboritu agresivnost mnogo tvrdoglavije nego što je Čerčil pritiskao svoje zapovednike.

Okinlek je bio u dobrom položaju da osujeti ostvarenje ciljeva sila Osovine samo tako što ne bi odstupao. Američke i britanske snage pripremale su za novembar operaciju *Baklja*, iskrcavanje na drugom kraju severne Afrike, pa Osmo armija nije morala da rizikuje. Kad se saveznici učvrste u Maroku, Alžiru i Tunisu, Romelov položaj u Egiptu postaće neodrživ. Ali kako se primicala jesen, uspeh operacije *Baklja* delovao je sve sumnjivije, naročito u Vašingtonu. Za Britance je na kocki bio i nacionalni ugled; sve od 1939. godine Čerčilove armije trpele su poraz za porazom – poniženje za poniženjem – često od manjih neprijateljskih snaga. Raspoloženje kod kuće bilo je sumorno. Čerčilov narod postao je zloslutno svestan suprotnosti između herojske borbe Rusa i sopstvenih jadnih nastupa na bojnopolju. Britancima je očajnički bila potrebna vojnička pobjeda, a mogla se ostvariti samo u pustinji. Poraz Afričkog korpusa u Egiptu jedva da je uticao na konačni ishod rata, ali postao je pitanje od najviše nacionalne važnosti, i britanski premijer ga je takvim i smatrao.

Prvog jula Nemci su ponovo napali i odbačeni su u borbi koja je kasnije nazvana prvom bitkom kod El Alamejna. U kasnijim

uzastopnim sukobima ni jedna ni druga strana nisu stekle odlučujuću prednost. Najvažnije je bilo to što je Romelov proboj sprečen – mada bi bila prava sramota da je uspeo, s obzirom na odnos snaga sukobljenih strana i činjenicu da su saveznici unapred saznavali nemačke namere. Početkom avgusta Čerčil i general ser Alan Bruk, načelnik Imperijalnog generalštaba, došli su u Kairo da svojim očima vide kako stoje stvari. Premijer je smenio Okinleka, kog je na čelu zapovednika Osme armije zamenio Brukov kandidat, general-potpukovnik ser Bernard Montgomery, a na mestu vrhovnog zapovednika za Bliski istok general ser Harold Aleksander. Mesec dana kasnije, 30. avgusta, Romel je izveo napad kod Alam Halfe. Montgomery je, snabdeven svim pojedinostima nemačkog plana dobijenim dešifrovanjem nemačkih poruka, uspeo da ga odbaci. Zatim se posvetio obuci britanskih jedinica nameravajući i sam da izvede ofanzivu. Raspolagao je veoma važnim prednostima – stizala su mu američka oklopna pojačanja, a Pustinjska vazduhoplovna flota sticala je preimućstvo u vazduhu.

Obim obaveštenja dobijenih operacijom Ultra dramatično je rastao, i ta obaveštenja imala su važan uticaj na tok dejstava na svim ratištima. Prvih godina rata dešifrovane poruke bile su neprocenjive, naročito za pomorske operacije, ali njihov dotok bio je neuredan. Od sredine 1942. godine, zahvaljujući nekim važnim prodorima, saveznici su saznavali najveći deo neprijateljskih poruka; razbijanje nemačkih i japanskih šifara dalo je ogroman doprinos pobedi. Osim podviga britanskih i američkih dešifranata, pravo je čudo i to što sile Osovine nikad nisu ozbiljno razmislile mogućnost da neprijatelj ima pristup njihovim najtajnijim komunikacijama. Naravno, nisu se sve važne poruke čitale sve vreme; zemaljske telefonske linije, kojima su se sile Osovine služile kad god je to bilo moguće, ostale su bezbedne. Kvalitet savezničke analize i upotrebe dešifrovanih poruka bio je neujednačen, u zavisnosti od predrasuda terenskih zapovednika i njihovih šefova obaveštajne službe. Na primer, operacija Ultra otkrila je u decembru 1944. godine koncentraciju nemačkih oklopnih jedinica u Ardenima, ali štabovi iz toga nisu zaključili da im predstoji ofanziva. Pogled u neprijateljske

karte nije sam po sebi snižavao vrednost tih karata, niti je jamčio uspeh u sudarima armija i flota. No, zahvaljujući Ultri, saveznici su znali više o postupcima i namerama svog neprijatelja nego bilo koja zaraćena strana u istoriji.

Za dostignuća Ultre u velikoj meri su zaslužna trojica poljskih matematičara, s Marijanom Rejevskim na čelu; oni su obavili kritično važan rani rad na nemačkoj „Enigmi“ između 1932. i 1939. godine, pošto su imali komercijalni primerak ovog uređaja za šifrovanje. Francuzi su takođe pomogli – dali su Poljacima spiskove ključeva Vermahta iz 1931. godine koje su pak dobili iz jednog nemačkog izvora. Ironično, ali Rejevski, koji je služio s Poljskom armijom u Velikoj Britaniji između 1943. i 1945. godine, nikad nije saznao za bogate plodove svog pionirskog rada. Godine 1939. Poljaci su poklonili i Britancima i Francuzima rekonstruisane mašine „Enigma“. Sledeće godine to je omogućilo britanskoj Školi za šifrovanje i dešifrovanje u Blečli Parku da počne s razbijanjem nekih nemačkih i italijanskih poruka. Kasnije su zarobljavanja novih nemačkih „Enigmi“ i mesečnih knjiga rasporeda obogaćivala znanja u Blečliju.

Ultra je bio zajednički saveznički naziv za brojne raznovrsne šifre sila Osovine; do 1945. bilo ih je preko dve stotine, a neke su veoma sporo otkrивale svoje tajne. Poruke nemačkog ratnog vazduhoplovstva dešifrovane su prve, krajem maja 1940. godine, a za njima su razbijene i šifre kopnene vojske i mornarice. Godine 1941. protumačene su brojne poruke Vermahta, a njihov sadržaj prosleđen je savezničkim zapovednicima na terenu s prosečnim kašnjenjem od šest sati. Ovo se pokazalo presporim da utiče na taktičke odluke u kopnenim borbama. Postajalo je sve jasnije da je Ultru najbolje koristiti za određivanje strategije, kao što je učinjeno prilikom borbi kod El Alamejna u leto 1942. godine.

Saveznici su baratali obaveštajnim podacima dobijenim od Ultre s vrhunskom oprežnošću; zapovednicima su podatke predavali pripadnici Specijalne službe za vezu, pridodati jedinicama na terenu, čija uloga nije bila samo da štite tajnost, nego i da se staraju da nijedna inicijativa ili potez kojim bi se predupredile nemačke akcije ne otkriju da saveznici raspolažu tim obaveštenjima. Ako je moguća pomorska meta locirana na moru pomoću

dešifrovanih poruka, kad god je bilo moguće nju je pre napada nadleto izviđački avion kako bi se prikrila uloga Ultra. Od 1942. godine Blečli Park je postao industrijski centar; šest hiljada ljudi radilo je u ovom gradiću od montažnih zgrada i obrađivalo bujice poruka u danonoćnim smenama. Srce ove operacije bio je „Kolos“, elektronski „puding“ koji je dramatično ubrzavao ispitivanje bezbrojnih matematičkih mogućnosti. U ekipama za razbijanje šifara vodeću ulogu igrali su naučnici, stotine njih, većinom matematičari koji tečno govore nemački. Najuticajniji su bili Alan Tjuring, ponekad nazivan ocem kompjutera, i Gordon Velčman, obojica stari tridesetak godina. Neke mladiće koji su obavljali životno važne, i samim tim potpuno tajne zadatke, okolina je prekorevala što nisu na frontu. Jedan je doneo pismo od svog nekadašnjeg upravnika škole u kom je pisalo da je njegov položaj civila sramota za školu.

Slika neprijateljskih operacija koju je Ultra obezbeđivala nije uvek bila potpuna, ali je pružala pouzdanost kakvoj podaci dobijeni od ljudi s terena, od špijuna, nisu bili dorasli. Na primer, saveznici su mogli da otpočnu iskrcavanje u Normandiju 6. juna sigurni da neprijatelj ne zna ništa o njihovom cilju i vremenskom rasporedu. Čerčil je dozvolio da se neka obaveštenja u vezi s Istočnim frontom proslede Moskvi; Staljin nikad nije zvanično obavешten o operaciji u Blečli Parku, ali Moskvu su detaljno obavешtavali britanski izdajnici, koji su svoje nadzornike iz NKVD-a, smeštene u Londonu, snabdevali stalnim prilivom dešifrovanih poruka.

Puna razmena obavешtajnih podataka između Britanaca i Amerikanaca počela je tek 1943. godine. Sjedinjene Države razbile su japansku diplomatsku šifru još pre rata, ali njihovo baratanje Ultrom nikad nije postiglo britanski nivo združenosti između rodova oružanih snaga, možda zbog suparništva između kopnene vojske i mornarice. Kopnena vojska SAD vodila je svoju operaciju dešifrovanja u Arlington holu u Virdžiniji; ta ekipa s vremenom je narasla na sedam hiljada ljudi. Ekipu Ratne mornarice SAD, smeštenu u sumornim podzemnim odajama Četrnaestog vojnopomorskog okruga u Perl Harboru, predvodio je genijalni kapetan fregate Džozef Rošfor. On je tečno govorio japanski, bio je vrhunski kriptanalitičar i intuitivni mislilac, i mnogo je doprineo pobedi kod Midveja. Rošforovi ljudi pročitani su neke poruke

japanske mornarice kodirane operativnom šifrom JN-25 odmah po izbijanju rata, i ostvarili su delimične prodore u kritičnim trenucima 1942. godine, što je bio najveći podvig Ulte u ratu na Pacifiku. No posle toga JN-25 neko vreme se opirao Rošforovoj ekipi, pa je obaveštajna služba mornarice morala da se oslanja na izveštaje posmatrača i analizu saobraćaja. Godine 1942. operativna šifra ponovo je razbijena i do kraja rata Amerikanci su dobijali obilje podataka.

Blečli Park i Arlington hol odigrali su ključnu ulogu u razbijanju šifara kopnene vojske Japana 1943. godine, a počeli su od poruka japanskih vojnih izaslanika po svetu. Zarobljavanje japanskih knjiga šifara omogućilo je čitanje ogromnog broja vojnih poruka 1944. godine. Dok je u januaru te godine Arlington hol pročitao manje od dve hiljade japanskih vojnih poruka, u martu je taj broj porastao na trideset šest hiljada, što je imalo važan uticaj na Makarturovu strategiju prema Novoj Gvineji. Presretanje japanskih poruka onemogućeno je za vreme filipinske kampanje promenom glavnih šifara japanske vojske, i taj prekid trajao je sve do jula. Načelno posmatrano, Ultra je mnogo više uticala na američke pomorske operacije nego na poteze kopnene vojske u pacifičkim kampanjama. Nikakva razbijena šifra nije mogla da otkloni teškoće napada na snažno branjene neprijateljske položaje. Ipak, zajednički doprinos američkih i britanskih kriptanalitičara ratnom naporu bio je mnogo veći od doprinosa bilo koje druge tako male grupe u istoriji. Njihov rad je vrhunski primer maštovitog uklapanja najboljih civilnih umova u ratni napor.

U jesen 1942. godine Čerčil je nestrpljivo podsticao Osmu armiju da napadne. Kada se završi iskrcavanje u okviru operacije *Baklja*, Britanci će svu slavu zbog uspeha morati da dele s Amerikancima. London je nemilosrdno podbadao Aleksandera i Montgomerija, mada se lukavi omaleni terenski zapovednik čvrsto držao sopstvenog plana i rasporeda. Hladan, odrešit i gord profesionalni vojnik, „Monti“ je čvrsto odlučio da britanskim operacijama nametne red i disciplinu kojih do tada nije bilo. Ponekad su ga, ne sasvim bez razloga, opisivali kao „dobrog generala iz Prvog svetskog rata“, jer

se najbolje osećao u ograničenim i temeljno isplaniranim operacijama; njegova najupadljivija osobina bila je „čvrstina“. Između avgusta i oktobra 1942. godine on je na zadivljujuć način obnovio poverenje u pustinjsku armiju. Pojačanja su Britancima donela odlučujuću prednost. Osma armija imala je 195.000 ljudi nasuprot 104.000 Nemaca i Italijana, 1.029 tenkova prema 489, 750 aviona prema 675, i uživala je ogromnu prednost u artiljeriji.

Kit Daglas je, putujući kroz pozadinu Osme armije kako bi se priključio oklopnom puku, bio opčinjen prizorom ljudi i mašina koji se u pesku okupljaju pred bitku. „Kamioni su delovali poput brodova, zaranjali su nosom u nanose peska i odjednom iskrsavali povrh peščanih talasa. Točkovi su im neprestano skriveni u oblacima prašine. Silan saobraćaj samleo je običan pesak u nešto gotovo tečno i vrlo lepljivo na dodir, a ljudi su u to upadali skoro do kolena. Svaki čovek na licu ima belu masku od prašine; ako ne nosi zaštitne naočari, oči mu izgledaju klovnovski.“

S druge strane brda Romelova armija boravila je u istovetnom okruženju, ali je njome ovladavala sve dublja potištenost zbog teškog položaja. Valja naglasiti da su u njoj najbrojniji bili Italijani, a ne Nemci. Kao i većina njegovih sunarodnika, Vitorio Valičela bio je očajan. „Zaglavili smo se u pustoј ravnici El Alamejna, umorni, gladni, žedni, prljavi i puni vaši. Znamo da je naš Veliki vođa [Musolini] 660 kilometara daleko od fronta i da besni jer ne uspevamo da mu otvorimo kapije Aleksandrije... već šesnaest meseci ovako živimo, guramo napred s jednom četuirom vode dnevno (ako imamo sreće), prepušteni na milost i nemilost movama i vašima. Možda u ovom trenutku možemo samo da se nadamo da će nas pogoditi bomba i prekratiti nam muke.“ Zabeležio je samoubistvo jednog druga, sedamnaesto u njegovoj jedinici od marta 1941. godine. Kraljevsko ratno vazduhoplovstvo nemilosrdno je mitraljiralo neprijatelja; za vreme jednog napada Valičelini drugovi lakomisleno su potražili zaklon pod jednim vozilom koje je pretrpelo direktan pogodak i svi su izginuli. Valičela, koji je priželjkivao bombu, odspavao je nekoliko sati u nemačkoј poljskoј bolnici pre nego što su ga poslali nazad na borbenu liniju.

Sistem snabdevanja italijanske armije se raspao, i njeni pripadnici zavisili su isključivo od nemačke velikodušnosti. Afrički

korpus ljutila su moljakanja i krađe Italijana, pa su Valičela i njegovi drugovi pribegli filozofiji „*arrangiarisi*“, što bi se slobodno prevelo kao „svako za sebe“. „Šta će biti s nama?“, pitao se jedan vojnik. „Kako možemo da se borimo ovoliko udaljeni od skladišta, prepušteni vazдушnim napadima? Ne prođe ni sedmica da naše pošiljke zaliha ne budu mitraljirane i uništene. Nestašica vode, hrane i oružja srušila nam je moral do dna.“ Mnogi italijanski vojnici živeli su isključivo od konzervirane i sušene hrane. Posle prve nedelje Valičela je napisao: „Mi smo na kraju snaga; ako je naša logistika oduvek bila slaba, sada gotovo i ne postoji.“ On i njegovi drugovi pretraživali su bojno polje, prikupljali hranu i vodu i cedili gorivo iz rezervoara oštećenih vozila. Divizija „Folgore“ pretrpela je stravične gubitke. „Ti mladići, uz podršku samo minobacača i ponekog mitraljeza, ispisivali su stranice istorije. Stotine su zbrisane zbog režima koji nije umeo čak ni da im obezbedi opremu neophodnu za borbu.“

Poručnik Norman Krejg opisao je sopstvena osećanja pred početak borbi kod El Alamejna, razmišljajući o teškoćama položaja nižih oficira. „Svakoga hvata strah pre napada. Vlada opšte uverenje da u bici postoje dve vrste ljudi – osetljivi, koji trpe muke, i šaćica nemaštovitih koji ne znaju za strah i slepo srljaju napred. To nije tačno. Svi su preplašeni, jer nije neophodna mašta da se predvidi mogućnost smrti i sakaćenja. Neki samo uspevaju da svoj strah prikriju bolje od drugih. Oficiri ne smeju da pokažu šta osećaju otvoreno kao vojnici; moraju bolje da se pretvaraju. U velikoj bici niži starešina ima malo ili nema nimalo uticaja na sudbinu svog voda – ona je u rukama bogova. Njegova uloga isključivo je dramaska. On mora da glumi nehajan vedar optimizam kako bi stvorio privid normalnosti, kako bi se činilo da nema ničeg neobičnog u užasima koji se zahtevaju od ljudi. Samo tako on može da ublaži napetost, suzbije paniku i ubedi svoje ljude da će na kraju sve biti kako treba. U sebi se divim vojnicima što ne pobegnu koliko ih noge nose. Gundaju, strepe, ali to je sve... [Podoficiri misle:] 'Ako oficir to može, pa, dođavola, možemo i mi.' Vojnici gledaju podoficire i kažu: 'Ići ćemo kuda god prokleti kaplari idu.' Tako vojska ostaje čvrsta.“

Dvadeset trećeg oktobra Montgomeri je razornim bombardovanjem otpočeo operaciju *Lakonogi*, uvodnu fazu dvanaestodnevne druge bitke kod El Alamejna. Vitorio Valičela ćaskao je s nekim Nemcima pijuckajući zarobljeni čaj kad su svuda oko njih počele da padaju britanske granate. „Video sam mnogo neprijateljskih baražnih bombardovanja, ali ovako snažno nikad.“ Ljudi su se gušili od oštrog dima i gledali plamene jezike kako skakuću po pustinji. Valičela je u vozačkom rovu potražio zaklon i utehu društva. „Manje se plašimo kad smo zajedno.“ Opisao je prizor kakav je teško zamisliti u bilo kojoj vojsci osim u Musolinijevoj. Poručnik mu je naredio da utovari mrtve u kamion i odveze ih na privremeno groblje pored bolnice. On je to odbio. Poručnik mu je zapretio pištoljem. U tom trenutku stigao je njihov pukovnik, žestoko izgrdio poručnika i oteo mu oružje iz ruke. Pokunjeni poručnik se rasplakao. Valičela i njegovi drugovi odvezli su tela u poljsku bolnicu, gde su zajedno s bolničarima obavili mučni posao istovara. Bolničari su im rekli da je njihov glavni zadatak već nekoliko dana polaganje mrtvih u masovne grobove; čak i neophodne buldožere morali su da pozajme od Nemaca.

Gotovo čitavu sedmicu jedinice Osovine odbijale su britanske napade. Čerčil je u Londonu penio od besa. Potporučnik Vinčenco Formika zabeležio je kako je njegovu jedinicu 1. novembra obuzeo talas ushićenja; Italijani su nakratko pretpostavljali da su Britanci odustali od pokušaja proboja. Ohrabrile su ih vesti o velikim gubicima tenkova koje su Nemci naneli Montgomerijevim oklopnim jedinicama. „Oficiri i vojnici koji su najvreljih meseci u godini patili i borili se usred egipatske pustinje, videli su da će za svoje žrtve i stradanja biti nagrađeni onim za čim svaki ratnik žudi – pobedom. Pretpostavili smo da ćemo poći u protivnapad. Parola je glasila: 'Božić u Aleksandriji!'“

No za svega dvadeset četiri sata slika se dramatično izmenila. Montgomeri je posle rata tvrdio da se bitka kod El Alamejna vodila prema njegovom prvobitnom planu, a zapravo je morao da premesti žižu napada ka severu; ipak, premoć Osme armije na bojnopolju bila je nesumnjiva. Dugotrajne borbe nanele su nepodnošljive gubitke jedinicama Osovine, a sputavala ih je i velika nestašica goriva. „Sve naše iluzije srušile su se u noći 2. novembra“,

napisao je potporučnik Formika. Krenuli su iza tenkovske povorke, ali su otkrili da je čelno vozilo zalutalo. Najzad se pojavio njihov pukovnik i uputio ih u oblast okupljanja divizije „Arijete“. Tu je „postalo očigledno da se čitava vojna situacija izmenila – na našu štetu. Duge povorke vozila iz drugih jedinica, pa čak i iz drugih divizija, kretale su se u potpunom metežu, kao da stavljaju jasno do znanja da nisu organizovane jedinice na izvršenju zadataka. Uslovi su bili zapanjujući: slaba vidljivost, vozila zaglavljena u pesku, sudari. Gledao sam s našeg vozila neme i iscrpljene pešadince. Povremeno bih ugledao perjanice bersaljera,* zasipanih slavom i peskom.“

Romel je, vrativši se s bolovanja na bojište, javio Berlinu da otpočine s opštim povlačenjem; poruku je, na ogromnu radost Britanaca, otkrila Ultra. Do 4. novembra Osma armija je krenula da progoni neprijatelja preko otvorene pustinje. Formika je tog dana zapisao: „Za vreme vožnje susrećemo svakovrsna vozila s bledim i iznurenim ljudima. Raspitao sam se kod oficira i vojnika i saznao da je čitava naša linija razbijena. To mi je delovalo nemoguće...! 'Gledaj', rekao mi je zapovednik bataljona. 'Eno engleskih tenkova.' Video sam neprijatelja – tihog i nepomičnog kao neka podla divlja zver, upola sakrivenog jutarnjom izmaglicom.“

Poručnik Pjetro Ostelino je te noći napisao: „Širom zvezdanog neba videle su se signalne rakete, engleske crvene i nemačke zelene. Kretali smo se sporo, najvećom mogućom brzinom po ovakvom terenu i mraku, kad sam morao da ostavim svoj tenk u pustinji jer je zaostajao.“ On i šačica njegovih sunarodnika krenuli su kamionima ka zapadu, zastajući povremeno kako bi oficir mogao da siđe i pogleda kompas, sve dok nisu naišli na jedno nemačko vozilo. Ostelino ih je upitao šta je s Englezima; iako nisu govorili istim jezikom, Nemci su im jasno stavili do znanja da je neprijatelj svuda naokolo i da im je jedina nada da se odmaknu što više mogu pre zore.

* Ital.: *bersaglieri* – elitne jedinice lake streljačke pešadije u italijanskoj vojsci, prepoznatljive po perjanicama od tetrebovog perja na šeširima i šlemovima. (Prim. prev.)

Oko ponoći su napravili kratak predah, da jedu i malo odremaju. Ostelina je probudila vika, pa je pošao da vidi šta se dešava. Naišao je na ostatke pešadijskog bataljona; kretali su se prema El Dabi. „Ljudi su bili na izmaku snaga i užasno žedni. Samo oficiri, koji su svi govorili s južnjačkim naglaskom, imali su još malo duha i energije i terali su ljude napred... Obuzelo me je sažaljenje kad su ovi vojnici, očajni od žeđi i umora, kleknuli oko mene kako bih im dao malo vode.“ Ostelino je našao njihovog pukovnika, postarijeg veterana iz Prvog svetskog rata s povezom preko oka, kako prati svoje ljude u terenskom vozilu. Pukovnik je tužno rekao: „Mi oficiri imamo druge izvore duhovne snage, ali moji vojnici, jandnici, misle samo na žeđ.“ No istina glasi da su se za vreme pustinjske kampanje italijanski oficiri držali sramotno loše.

Oklopne jedinice Osme armije hitale su ka zapadu meljući pesak gusenicama; posade su se radovale što se višemesečno mirovanje najzad okončalo. „Iz tenka u pokretu pogled liči na kameru opskuru ili na nemi film“, napisao je Kit Daglas, „jer brujanje motora pokriva sve zvuke osim eksplozija, pa se čitav svet kreće bešumno. Ljudi viču, vozila idu, avioni lete, i ništa se ne čuje; pošto je buka tenkova neprestana, navikli smo na nju pa nam zvuči kao tišina.“ Napredovali su bez stajanja, mada su ih jaka kiša i Montgomerijeva opreznost sprečili da uspeh krunišu uništenjem Romelove armije. Vinčenco Formika zabeležio je postideno suprotnost između meteža italijanske bežanije i urednog povlačenja Afričkog korpusa. „Sreo sam kapetana Bondija, oficira za vezu divizije 'Arijete', kog svi složno mrze. Pokazao je grupe nemačkih vojnika koje su se povlačile pešice, vrlo umorni ali u savršenom poretku iako su među njih padale neprijateljske granate.“

Za Vitorija Valičelu povlačenje je bilo daleko manje neprijatno od svega što je preživio od 1941. godine. Vozio je brzo ka zapadu sa svega šest drugova, uspešno izbegavajući prepreke za zaustavljanje zaostalih i ponovno okupljanje rasturenih jedinica. Nekoliko dana nisu imali nikakvih vesti, nisu videli nijednog oficira, i bežali su od mitraljeza britanskih aviona. Naišli su na nekoliko skladišta goriva i ulja, a čak su uspeli i da ustrele gazelu i najedu se svežeg mesa. „U čitavoj tragediji rata ovo su nam bili najbolji dani.“ No sve što je lepo ima kraj; jedan vojnik iz grupe se razboleo, pa su se

po dolasku u poljsku bolnicu ponovo našli pod stegom vojničke discipline. Svako je dobio primerak dnevne zapovesti, koja se završavala rečima: „Svaki napor i svaka žrtva doprineće veličini naše otadžbine – *nostra patria*.“ Valičela je napisao: „Povraćalo nam se dok smo ovo čitali. Nekim generalima puna su usta otadžbine, a zapravo se samo brinu za svoj stomak.“

Tenkovski oficir Tasilo fon Bogenhart je rekao: „Iz ljudi je iščezla sva borbenost... Zasipali su nas tepih-bombama, bombardovali su nas u poniranju, mitraljirali su nas... Poslednje čega se sećam [pre nego što je ranjen i evakuisan] jeste da sam digao svoj tenk u vazduh kad nam je nestalo goriva i gledao kako ga plamen sporo zahvata. Tada sam shvatio da je to kraj Afričkog korpusa... Sećam se da sam se pitao zašto Britanci napreduju tako oprezno... da su samo znali. Gotovo mi je žao što nisu znali.“

Romel je uspeo da izvuče znatan deo svojih snaga, ali Osmo armija zarobila je 30.000 vojnika Osovine i uništila ogromne količine naoružanja i opreme. Ovog puta za Romelovu armiju klackalica se više neće nagnuti ka istoku. Britanci su izvojevali jedinu značajnu kopnenu pobedu u ratu na zapadu za koju nisu morali da dele lovorike sa svojim saveznicima. U decembru Nemci su se okretali, vodili nekoliko žestokih pozadinskih bitaka i gurali dalje. Tripoli je pao 23. januara 1943. godine. Tri dana kasnije Montgomerijeve snage ušle su u Tunis, gde se vodila poslednja razvučena faza rata u severnoj Africi.

Operacija *Baklja*, iskrcavanje 8. novembra u Alžiru i Maroku, zemljama pod vlašću višijevske Francuske, predstavljala je prvu veliku združenu operaciju američkih i britanskih jedinica protiv Nemaca. Čerčil i Ruzvelt su je nametnuli uprkos snažnom otporu američkih načelnika štabova koji su Sredozemlje videli samo kao žižu britanskih imperijalističkih težnji. Kad se shvatilo da neće biti iskrcavanja u Evropi u 1942. godini, predsednik Ruzvelt je prihvatio stav britanskog premijera da se mora izvesti neki značajan vojni gest kako bi se održali moral i borbeni duh saveznika; u tom trenutku severna Afrika bila je jedini prihvatljiv cilj. U operaciji *Baklja* učestvovala su prvobitne britansko-američke snage od 63.000 ljudi

i 430 tenkova. Saveznici su se nadali da jedinice višijevske Francuske neće pružiti otpor dvema američkim udarnim divizijama. No ove divizije su na samom početku kopnenih borbi pretrpele gutibak od hiljadu i po ljudi, i bile su primorane da žestoko uzvrate.

Jedan pripadnik Legije stranaca bio je u posadi višijevske artiljerijske baterije iznad Kazablanke i opisao je užas artiljeraca kada su američki avioni napali njihov nemaskirani položaj. „Sve je bilo gotovo za pet minuta. Izvukao sam se iz rova u koji sam skočio čim je pala prva bomba... Od trideset vojnika poginulo je petnaest, kao i jedini oficir u bateriji, a desetorica su ranjena. Dva topa bila su potpuno onesposobljena, a dva kamiona su plamtela. Na trenutak sam osetio ogromnu gorčinu u duši gledajući drugove razbacane na sve strane. Još od pada Francuske sanjali smo o oslobođenju, ali nismo ga želeli na ovakav način.“ Desetog novembra vrhovni zapovednik savezničkih snaga general Dvajt Ajzenhauer isposlova je primirje. Od tada su se francuske jedinice priključivale saveznicima u borbi protiv Nemaca, mada im je nedostajalo oružja, a u slučajevima nekih oficira, i oduševljenja za novi cilj.

Uspesima u severnoj Africi saveznički narodi su se radovali kad su se usudili da poveruju da nisu samo privremeni. „Zemaljska devojka“ Mjurijel Grin napisala je 11. novembra: „Odjednom sam shvatila da su vesti postale uzbudljive. Toliko su mi dosadila napredovanja i povlačenja u Egiptu za proteklih godinu-dve da nisam odmah videla da je ova vest drugačija. Divno je što Amerikanci tuku neprijatelja, sada zaista mislim da se nešto dešava i da smo na putu pobeде.“ Neki Nemci mislili su isto. „Zadivljujuće je posmatrati kako pomorska sila pobeđuje“, napisao je 10. novembra posle iskrcavanja u Africi Helmut fon Moltke, koji je žudeo za Hitlerovim padom. „Napreduje poput diva.“ Rusima je rat u Africi obično delovao beznačajno u odnosu na ogromne razmere njihove borbe. Ali vesti o operaciji *Baklja* i El Alamejnu stigle su do Crvene armije i dale njenim vojnicima tračak nade. Dok je Mjurijel Grin još pisala u svoj dnevnik u zapadnoj Engleskoj, na Istočnom frontu kapetan Nikolaj Bjelov je zabeležio: „Danas su stigle dobre vesti: Amerikanci i Englezi dobro su izmlatili Nemce. Iako je Afrika veoma daleko, sada nam se čini da je vrlo blizu.“

U gradu Dorni, oko sedamsto kilometara zapadno od El Alamejna, jednog novembarskog dana grupa italijanskih vojnika željnih novosti naišla je na neke Nemce od kojih je jedan dobro govorio italijanski. Taj čovek je bio vatreni nacista i uporno je tvrdio da će sile Osovine ostvariti pobjedu u 1943. godini. Upravo je slušao radio, kazao je; objavljeno je da su Nemci zauzeli Staljingrad. To očigledno znači kraj Rusije. Italijani mu baš i nisu poverovali. „Nadamo se da je Nemač u pravu“, napisao je jedan od njih, „ali njegov optimizam je neubedljiv.“ Takva sumnjičavost uskoro će se pokazati opravdanom.

U početnoj fazi kampanje u severnoj Africi američki zapovednici strepeli su od moguće nemačke intervencije kroz Španiju. Pošto se to nije dogodilo, napadači su se učvrstili na kopnu, višijevski Francuzi prestali su da pružaju otpor, i saveznici su očekivali brzo čišćenje čitave obale. No to im se izjalovilo. Hitler je doneo neočekivanu odluku da u severnu Afriku pošalje još vojnika. Pošto je dvadeset meseci odbijao da Romelu pruži podršku koja bi možda dovela do pobjede, Fierer je sada odlučio da pojača poraženu armiju. Sedamnaest hiljada nemačkih vojnika i dosta oklopnih vozila prebačeno je morem i vazduhom iz Italije u Tunis, uz pristanak višijevskog guvernera. Saveznici su i dalje bili brojačano nadmoćniji, ali svi američki i mnogi britanski vojnici bili su neiskusni. Nemci su imali i delotvornu vazдушnu podršku Luftvafea, pod zapovedništvom generala Jirgena fon Arnima.

Vitorio Valičela i njegovi drugovi iz italijanske desetkovane pustinjačke armije proveli su Božić 1942. godine na obalama Tunisa, pateći od nostalgije i skrivajući se od britanskih bombi. „Na ponoćnoj misi gledao sam tužna lica. Ovako provodimo Božić, umesto da se sladimo gozbom koju nam je Doliman [kuvar kom su se mnogo divili] obećao.“ No sutradan je sve krenulo nabolje: glavni kuvar pripremio im je testeninu s govedinom, kuvane krompire, svakome po komad mesa, a zaprepastio ih je panetonima „koje u ovim krajevima niko nikad nije video“. Doliman im je ponosno pokazao kutiju s natpisom „*Panettone Motta*“. Božićni ručak zalili su s pola litra vina i pola šolje brendija. „Nikad mi obrok nije toliko prijao. Dan smo okončali plivajući nagi u Sredozemnom moru, dok su naši mili i dragi sigurno bili obavijeni maglom.“ Valičela je imao

sreće što su ga Francuzi uskoro zarobili, pa je sledeće tri godine proveo u njihovim rukama kao poljoprivredni radnik. Vratio se u svoju voljenu otadžbinu tek 1947. godine.

Po zimskoj kiši i blatu Nemci su uspeli da osujete savezničke snage u naporima da preplave Tunis; u nizu januarskih ofanziva Fon Arnimove jedinice odbacile su rđavo opremljene francuske snage i držale otvorenima linije snabdevanja Afričkog korpusa prema istoku. U februaru su ostvarili nekoliko značajnih pobeda protiv Amerikanaca; u jednoj operaciji uništili su dva oklopna, dva pešadijska i dva artiljerijska bataljona iz korpusa general-potpukovnika Lojda Fredendola za svega četrdeset osam sati. Romel je zatim izveo napad preko Kaserinskog prevoja i naterao Ajzenhauerove jedinice da se povuku u ponižavajućem neredu. Amerikanci su, kao i Britanci pre njih, naučili lekciju o kvalitetu neprijateljskih oklopnih jedinica, o brzini nemačke akcije i reakcije, o nemilosrdnosti s kojom Nemci iskorišćavaju svaku prednost. Neke američke jedinice uspaničile su se i time izazvale prezir viših britanskih oficira, među njima i generala Aleksandera, koji je trebalo da bude pametniji. Nastup britanske Prve armije u Tunisu otkrio je mnoge nedostatke, i u veštini njenih vojnika i u sposobnosti njenog zapovednika generala Keneta Andersona. Razumni Britanci shvatali su koliko je besmislena snishodljivost prema njihovim saveznicima. Kaplar Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva Piter Bakster zapisao je u dnevnik: „Mislim da Amerikancima jednostavno nedostaje obuka u borbenim uslovima, a možda i nisu potpuno sigurni u to za šta se bore protiv Nemaca.“ Obe ove pretpostavke bile su tačne.

Na kakve god da je zastoje nailazila Ajzenhauerova armija, tok rata u severnoj Africi neodoljivo je išao naruku saveznicima. Opreznost italijanske vrhovne komande onemogućila je Romela da iskoristi kratkotrajnu priliku, opkoli i uništi savezničke snage u severnom Tunisu. Amerikanci su brzo jačali, dok je nemačka snaga opadala. Dvadeset drugog februara 1943. godine Romel je bio primoran da prekine svoju ofanzivu. Sutradan je unapređen na položaj vrhovnog zapovednika Grupe armija Afrika. Nedelju dana kasnije Ultra je otkrila njegovu nameru da upotrebi sve svoje tri slabe oklopne divizije za napad na Montgomerijevu Osmu armiju, koja se primicala liniji Osovine kod Mareta u južnom Tunisu.

Nemački prodor kod Medenina 6. marta lako je odbačen: Romel je, veoma bolestan, napustio Afriku poslednji put.

Uskoro je Montgomery napao Maret s velikom premoći u avionima i tenkovima. Posle neuspelog prvog napada 19. marta, izveo je uspešnu operaciju zaobilaženja dublje u kopnu, ali Nemci su uspeli da se netaknuti povuku na nove položaje kod Vadi Akarita. U međuvremenu, Amerikanci su ponovo osvojili teren izgubljen u maloj katastrofi kod Kaserinskog prevoja. Na navaljivanje Aleksandera, sada Ajzenhauerovog zamenika, haotična saveznička komanda je reorganizovana; najnesposobniji američki oficiri smenjeni su vrlo nemilosrdno – Britancima bi se isplatilo da su usvojili takav nastup. U aprilu su saveznici uporno potiskivali liniju Osovine. Početkom maja jedinice generala Fon Arnima bile su sabijene u džep retko udaljen više od sto kilometara od obale Sredozemnog mora; duž dvesta trideset kilometara dugog fronta Nemci su bili suočeni s Britancima na istoku, a s Amerikancima dalje na zapadu.

Saveznici su pojačali stisak na sredozemnim putanjama snabdevanja i postigli rekord u potapanju brodova Osovine; nestašica oklopnih vozila, municije, goriva i hrane u Fon Arnimovim jedinicama pogoršavala se. Postalo je jasno da neće još dugo moći da pruža otpor; zadivljujuće je što je uopšte uspeo tako dugo da se bori protiv daleko nadmoćnijih savezničkih snaga – Ajzenhauerovim i Aleksandеровim jedinicama u severnoj Africi nijednog trenutka nije bilo lako. U aprilu je pokušaj proboja američkog Drugog korpusa osujećen, ali Montgomery je najzad ostvario uspeh kod Vadi Akarita i potisnuo neprijatelja na novi položaj. Dvadeset drugog aprila Aleksander je otpočeo sveopštu ofanzivu; Prva armija napadala je prema Tunisu, Bredlijev korpus kod Bizerte, a Francuzi prema Pon di Fas. Britanska Osma armija nije uspela da razbije novu nemačku borbenu liniju kod Anfidavila. Na Montgomeryjev savet, Aleksander je prebacio svoje dve divizije Prvoj armiji kako bi izvela konačan napad duž puta Medžez–Tunis, uz masovnu vazдушnu i artiljerijsku podršku. Združeni pritisak na Fon Arnimov front bio je nezaustavljiv; Tunis, Bizerta i Pon di Fas pali su istog dana, a dve izmučene nemačke oklopne divizije su se raspale. Poslednji džep otpora sila Osovine predao se 13. maja, i 238.000 zarobljenika palo je u ruke saveznika.

Pobeda je iziskivala gotovo pet meseci duže borbe nego što je saveznička vrhovna komanda predvidela u novembru, posle El Alamejna i operacije *Baklja*. Ali pošto je Hitler odlučio da pošalje pojačanja poraženim snagama, uspeh je, kad je ostvaren, bio daleko veći. Prvobitnu američku nadmenost kaznila je veština Vermahta, ali Ajzenhauer i njegovi saradnici pokazali su razboritost i poniznost učeći važne lekcije. Slabosti komandnog kadra, taktike, opreme i mlađih starešina ispravljene su do izvesne mere pre nego što su savezničke jedinice krenule preko Sredozemnog mora.

Britansku kopnenu vojsku razvedrilo je osećanje iskupljenja koje ju je obuzelo ulaskom u Tunis. Posle gotovo tri godine teških borbi postigla je pobedu oduševljeno slavljenju kod kuće. Iako preterano hvaljen, Montgomery, zapovednik Osme armije, pokazao je da je hladnokrvni profesionalac. Ugled su mu malo okrnjili propust da uništi Romelovu armiju posle El Alamejna, sporost u daljim operacijama čišćenja i neki važni neuspesi protiv nemačkih odbrambenih linija. Britanski general-potpukovnik ser Frederik Morgan, ogorčeni kritičar, tvrdio je da je „gonjenje Romelove armije kroz Afriku više ličilo na svečanu povorku nego na raspad poražene vojske“. No Montgomery se pokazao najsposobnijim britanskim generalom u dotadašnjem toku rata, i bio je oštromno svestan ograničenja svoje vojske sastavljene od regruta.

Kampanjom u severnoj Africi ugled su stekli saveznički zapovednici koji će voditi i velike kampanje u Evropi – „Monti“, Aleksander, Ajzenhauer, Paton, Bredli. Imali su sreće da se sukobe s Nemcima u trenutku kada su saveznici raspolagali znatnim materijalnim prednostima, a Vermaht trpeo stravične gubitke u Rusiji. Nema razloga pretpostaviti da bi bilo koja od zvezda bojnih polja između 1942. i 1945. godine prošla bolje od svojih francuskih i britanskih prethodnika da su bili odgovorni za kampanje na početku rata. Prvi uslov generala željnog da stvori veliko ime jeste da vodi armiju dovoljno snažnu da savlada protivnika.

Do maja 1943. godine, epskog nemačkog poraza kod Staljin-grada i isterivanja iz severne Afrike, među savezničkim narodima, a donekle i u zemljama Osovine, više nije bilo sumnje u ishod rata. Potporučnik Vinčenco Formika, koji se iskreno nadao pobe-di u pustinji 1. novembra 1942. godine, utučeno je razmišljao o

razočaranju koje je usledilo. „S ponosom se sećam tih sada već davnih dana, i srce mi se kida kad pomislim na sadašnji život oko nas. Ja sam zarobljenik u koncentracionom logoru usred Severne Amerike.“ Ipak, ako je ratna sreća i bila snažno naklonjena saveznicima, vladala je velika nesigurnost u tok i trajanje rata; delovalo je sasvim moguće da nacističko carstvo opstane do 1947. ili 1948. godine. Dok su po Čerčilovoj zapovesti u Velikoj Britaniji zvona slavila pobedu u severnoj Africi, još mnogo bola i patnji očekivalo je saveznike pre nego što steknu istinski razlog za slavlje.

MEDVED SE BUDI: RUSIJA 1943.

Godine 1943, dok su zapadni saveznici još izvodili skromne operacije po Sredozemlju, Sovjetski Savez naneo je Nemačkoj niz ogromnih poraza i nenadoknadive gubitke u ljudstvu, tenkovima, topovima i avionima. Nadmoć Staljinovih armija rasla je uporedo sa samopouzdanjem njegovih generala. Ogromni porast proizvodnje oružja povećavao je premoć Crvene armije; Rusi su proizvodili preko hiljadu dvesta tenkova T-34 mesečno, dok je Nemačka napravila svega 5.976 pantera i 1.354 tigra, svojih najboljih tenkova, tokom čitavog rata. Posle zimskih pobeda Staljinov narod više nije sumnjao u konačnu pobedu. Ipak, sve do samog kraja rata morao je ogorčeno da se bori i da trpi ogromne gubitke.

Patnje civilnog stanovništva Rusije i dalje su bile neizrecive; milioni ljudi su gladovali čak i pošto su se ratna dejstva pomerila iz njihove neposredne blizine. Januara 1943. godine neki ljudi koji su poslali porodice iz Moskve kad se činilo da je grad osuđen na propast vraćali su ih nazad, ali Lazara Brontmana obeshrabrivala su stalne nestašice goriva, struje i sledovanja. „Svi neprestano govore o hrani“, pisao je ovaj novinar. „Prisećamo se jelovnika davnašnjih gozbi, a ako neko obeduje u bogatijem i srećnijem društvu, posle

ostale muči ponavljajući im pojedinosti posluženih jela. “U štampariji *Pravde* sijalice su morale da se povade čim se završi dnevno izdanje kako ne bi bile pokradene. Zbog nestašice ogreva drvene ograde nestale su s moskovskih ulica i iz predgrađa. Temperature su se spuštale ispod nule, pa su službenici u kancelarijama morali da rade u kaputima i s rukavicama.

Uspesi na bojnopolju donosili su zadovoljenje, ali nisu bili povod za velika slavlja pošto su ljudi i dalje ginuli u ogromnom broju. Tokom 1943. godine Rusi su nekoliko puta uspeli da izvedu dramatična opkoljavanja, ali Nemci su se svaki put probili, vodeći borbe u povlačenju s uobičajenom veštinom. „Rusi nisu bili naročito dobri“, smatrao je kapetan Karl Godau, pripadnik oklopne jedinice Vafen SS-a. „Raspolagali su samo masom. Napadali su masovno, pa su i ginuli masovno. Imali su dobre generale i dobru artiljeriju, ali vojnici su im bili rđavi.“ Ovaj stav je preteran, ali ostaje činjenica da je sovjetski srednji starešinski kadar bio slab, da se organizacija na bojnopolju često raspadala i da su ljudi krvlju plaćali brojne taktičke brljotine.

Mitraljezac Aleksandar Gordejev gadio se taktičke sirovosti sopstvene vojske. „Frontalni napad ne razumem. Zašto bismo trčali pravo u nemačku mitraljesku vatru? Zašto ne bismo napadali s boka?“ Kratko vreme se zavaravao da će njegova četa, smanjena na trećinu sastava, biti pošteđena učešća u daljim napadima, ali jednog ranog jutra stiglo im je pojačanje od ljudi iz pozadine, od kojih su neki bili činovnici. Dobili su dvostruko sledovanje votke, „a ko je hteo, mogao je da popije još“. Gordejevljev pomoćnik raspoređen je u pešadiju; „otišao je kao da je uveren da ide u smrt“. Na njegovo mesto došao je vojnik koji se znojio od straha i hramao od posledica samopovređivanja. Gordejev je napisao: „Bili smo u priličnom sranju; ovo nije četa, nego pijana rulja.“ Ipak, poslali su ih pravo u bitku.

Na sektoru fronta Nikolaja Bjelova ujutru 20. februara 1943. godine Rusi su otpočeli bombardovanje, ali umesto da pogađaju Nemce, granatirali su sopstvene vojnike. Posle čitavog dana krvavih borbi Bjelov je u četiri sata po podne ranjen. Ležao je između rovova puna četiri sata dok se nije smrklo, pa su puškomitraljesci mogli da ga dovuku u rov, a odatle u pozadinu na lečenje. Kada se

posle tri nedelje vratio u svoj bataljon, nije zatekao gotovo nijednog oficira; većina je poginula. „Major Anoprijenko otišao na [Vojnu] akademiju. Komandant divizije pukovnik Ivanov je poginuo. Kapetan Novikov je streljan [verovatno zbog zanemarivanja dužnosti], Grudin poginuo, Dubovik poginuo. Aleksejev umro od rana. Stepašin ražalovan i osuđen na deset godina [zatvora].“

Ali Rusija je mogla da podnese takve gubitke, čak i ovako nespretno i surovo vođenje rata. Staljinove snage bile su sada mnogo veće od Hitlerovih, a nadmoć je postepeno rasla. Čak su i neki sovjetski sistemi naoružanja bili bolji od nemačkih. Rasla je i ruska vazduhoplovna moć, posebno zato što je sve više nemačkih okrnjenih eskadrila raspoređivano da brani Rajh od savezničkih bombardovanja. U proleće 1943. godine neko vreme se činilo da Nemci neće moći da održe linije istočno od Dnjepra, sedamsto kilometara od Staljingrada. Zaista se činilo izvesnim da će Hitlerove Grupa armija A i Grupa armija Don biti sprečene da se vrate na reku. Dok su hiljade zarobljenika odvođene u žicu, ruski vojnici radovali su se plenu, pre svega odeći; mnogi vojnici u jedinici Ivana Meljnikova iskoristili su priliku da zamene krpe koje su omotavali oko stopala nemačkim čizmama. „Bilo je teško skinuti obojke jer su se zalepili za kožu, pa smo morali da ih kidamo krpicu po krpicu“, napisao je Meljnikov naizgled ravnodušno. „Ne štedeći vodu oprali smo našuljana krvava stopala. Neki su obuli čarape koje smo našli... Onda smo vrlo veselo krenuli dalje.“

Krajem januara brzi tenkovski odred pod rukovodstvom zapovednika Jugozapadnog fronta generala Nikolaja Vatutina prešao je Donjec istočno od Izjuma i pojurio na jug prema Marijupolju na Azovskom moru da stigne Nemcima iza leđa. Drugog februara Žukov i Vasiljevski otpočeli su ambiciozan napad s dva kraka; jedan je napredovao ka jugozapadu pored Harkova na Dnjepru, a drugi ka severozapadu prema Smolensku preko Kurska, koji je pao 8. februara. Harkov je osvojen sedmicu kasnije, a za nekoliko dana sovjetske snage primakle su se prelazima preko Dnjepra kod Dnjepropetrovska i Zaporožja.

No od tog trenutka ruske teškoće su se nagomilavale. Nemački tenkovi smrvili su Vatutinove mehanizovane jedinice. Manštajn je preuzeo zapovedništvo nad Grupom armija Jug i otpočeo niz

nemilosrdnih napada. Pre nego što je prolećno otapanje pretvorilo bojište u blato, što je uvek zaustavljalo oklopne jedinice, Nemci su 11. marta preoteli Harkov, gde su mnogi Rusi doživeli neverovatne odiseje. Osmog marta bolničar Aleksej Tolstuhin ostao je odsečen zbog nemačkog napredovanja prema gradu. Kasnije je pisao roditeljima: „Deset dana lutao sam po stepi pokušavajući da se vratim do naših jedinica. Smrzavao sam se, gladovao i bio sam veoma umoran. Jedanaestog dana naišao sam na stog sena i zaspao u njemu. Probudio me je jak udarac kundakom u leđa. Otvorio sam oči i video Hitlerove vojnike kako stoje nada mnom. Tada je počeo novi život hladnoće, gladi i beskrajnih batina. Ne mogu da vam opišem šta sam sve pretrpeo. Ne mogu ni da govorim o tome. Tek sedamnaestog septembra ukazala mi se prilika za bekstvo. Dvadeset prvog septembra ujutru prešao sam preko linije fronta dvadeset kilometara od Poltave... Još ne mogu da verujem da sam se vratio među svoje.“ Kaplar Tolstuhin izbegao je drakonske kazne koje su komesari često izricali svojim vojnicima koji pobegnu iz zarobljeništva; jednostavno je vraćen na dužnost. Uskoro ga je ranio šrapnel, mada ne dovoljno ozbiljno da ga povuku s bojišta. Šesnaestog novembra poginuo je na obalama Dnjepra.

Nemci su pak trpeli sopstvene teškoće. „Nikad nismo čuli da neko iskreno prizna poraz“, napisao je Gaj Sajer. Kad je njegova jedinica krenula u povlačenje sa zapadne obale Dnjepra, „kao i većina vojnika nisam nikada proučavao rusku geografiju i nisam imao pojma šta se dešava“. No posle Staljingrada strah od opkoljavanja mučio je svakog Nemca. Sajer je s grupom drugova pešadinaca pobegao po mraku, u ruskom kamionu koji je vukao tenk. „Blato je prekrilo vetrobransko staklo, pa je Ernst progacao po žitkoj zemlji da obriše staklo golim rukama... Ranjenici iza nas prestali su da ječe. Možda su svi umrli – kakva je razlika? Zora je svanula nad lica mršava od iscrpljenosti.“

Povorka je stala i jedan inženjerijski narednik je povikao: „Sat odmora! Iskoristite ga!“ Komandir tenka mu je odvratio: „Jebi se! Krenućemo kad se ja naspavam!“ Izbila je žestoka svađa, a inženjerac je isticao svoj čin. Tenkista mu je rekao: „Streljaj me ako hoćeš pa sam vozi tenk. Nisam spavao dva dana. Idi dođavola i ostavi me na miru.“ Krenuli su dalje dva sata kasnije, ali ovaj događaj

pokazuje da su i nemački vojnici, kao i njihovi protivnici, ponekad popuštali pod izrazito rđavim okolnostima.

Osamnaestog marta dve oklopne divizije iskoristile su železnički nasip, jurnule prema Belgorodu i zauzele ga. Na severu linije, Hitler je preko volje odobrio povlačenje iz rževskog džepa, koji više nije predstavljao ozbiljnu pretnju Moskvi. To je omogućilo Grupi armija Centar da skрати front za četristo kilometara i stvorilo dovoljnu koncentraciju snaga da Rokosovski izvede ofanzivu. Dok su se Nemci povlačili, milioni Rusa preneraženo su gledali pustoš i klanicu koju su ostavili za sobom. Mnogi koje nisu dirnuli uobičajeni vapaji odraslih popustili su videvši nesreće koje su zadesile decu. Kapetan Pavle Kovaljenko je 26. aprila napisao: „Mi shvatamo užase rata, njegove nemilosrdne zakone ispisane krvlju. Ali deca, cveće života, te nevine svete duše, ukras našeg sveta... deca koja nikome nisu učinila zla... pate zbog greha svojih roditelja... Nismo uspeli da ih zaštitimo od zveri. Srce se kida, misli se lede od užasa pri pogledu na majušna, krvlju natopljena tela kvrgavih prstića i izobličjenih lica... To su nemi svedoci neizrecivih ljudskih stradanja. Te male, skamenjene, mrtve oči... prekorevaju nas, žive.“

U selu Taraseviči na Dnjepru Vasilij Grosman je sreo jednog šiparca. „Strašne su te stare, umorne, beživotne dečje oči. 'Gde ti je otac?' Poginuo, odgovara on. 'A majka?' 'Umrta je.' 'Imaš li braće i sestara?' 'Imam sestru. Odveli su je u Nemačku.' 'Imaš li rodbine?' 'Nemam, svi su spaljeni u partizanskom selu.' Onda je otišao u krompirište, bos, stopala crnih od blata, nameštajući iscepanu košulju.“ Milioni ovakvih susreta oblikovali su raspoloženje ruskih vojnika kako se bližio čas da kroče na teritoriju Hitlerovog naroda. Sovjetski propagandista Ilja Erenburg napisao je: „Ne samo divizije i armije... [nego] svi rovovi, grobovi i klanci puni leševa nevinih napreduju ka Berlinu.“ Jedna sovjetska propagandna parola glasila je: „Vojnikov gnev u bici sigurno je strašan. On ne teži samo da se bori; on predstavlja sud narodne pravde.“

Grigorij Telegin pisao je ženi 28. juna 1943. godine: „Dobio sam pismo u kom mi javljaš da je tvoj brat Aleksandar poginuo 4. maja... Meni se srce skamenilo, moje misli i osećanja odbacuju sažaljenje; mržnja prema neprijatelju plamti u meni. Kad gledam kroz nišan, kad pucam izbliza na te dvonoge zveri i vidim njihove

razbijene glave i iskaspaljena tela, obuzima me silna radost i smejem se kao dete, svestan da neće oživeti. Opisaću jedan uobičajen dan u borbi. Peti jun. Zraci izlazećeg sunca odbijaju se od kupola naših tenkova. Kapljice zgusnute magle vise kao kristali na lišću. Tri zelene rakete objavljuju početak napada. U sedam sati naši tenkovi kreću u koloni, a onda se razvijaju u vrstu preko čistine. Jasno vidimo drvene kuće u selu.“

Ruske granate padale su po nemačkim položajima. Napadači su opažali prilike kako beže ka pozadini i ispružena tela zgnječena pod svojim gusenicama. Ali mine i paljba protivtenkovskih topova pogodile su i zapalile prvi sovjetski tenk, pa drugi, pa treći. Telegin je nastavio: „Srce mi se slama pri pomisli na drugove koji još pucaju iz zapaljenih vozila. Bes i mržnja gone nas napred, obilazimo pogođene tenkove. Gazimo neprijateljska mitraljeska gnezda i protivoklopne topove zajedno s posadama.“ Kad je stigao na drugi kraj sela, Telegin je video pred sobom nemačke rovove između šume i opkopa neprohodnih za tenkove. Prepoznao je u blizini tenk svog druga Miše Sotnika i priterao svoj uz njegov. Ugasili su motore i kratko vreme se dovikivali. Saglasili su se da krenu svaki s jedne strane nemačkih rovova, uključili motore i jurnuli napred.

Za vreme borbe direktan pogodak smrskao je Teleginov mitraljez i optičke nišanske sprave. Sati su se vukli obavijeni dimom i prašinom, a posada je toliko ožednela da su se neki momci onesvestili. Onda im se motor pregrejao i stao. Zaglavljani usred bitke, dobili su još jedan direktan pogodak koji je kontuzovao vozača, a i Telegin je nakratko izgubio svest. „Zijali smo kao ribe, suvih usta, ispucalih usana. Otvorili smo poklopac i videli krater pun vode deset metara od nas. Meci su zviždali oko nas, ali ja sam se izvukao napolje, otupzao do kratera i napio se. U čuturama sam odneo vode drugovima, pa smo živnuli.“ Sledećih deset sati bili su zarobljenici svoje smrdljive, od sunca usijane čelične kutije. Onda je najzad vozačevo eksperimentisanje s motorom uspelo i tenk je proradio. „Povukli smo se. Jedno sanitetsko vozilo prošlo je pored nas i na nosilima sam video poznat obris. Bio je to Miša Sotnik, ranjen mitraljeskim zrnem u glavu. Nisam mogao da suzbijem suze; poljubio sam Mišine poplavele usne i rekao mu zbogom.“

Čak i kad se tok rata preokrenuo, kao što je bilo poslednjih meseci, iz Staljinovih armija postojano su bežali brojni dezerteri, uglavnom „Eldaši“ ili „Jusufi“ – Azijati. Nikolaj Bjelov je zabeležio gubitke svog bataljona 13. juna 1943. godine: „Još dvojica su prebegla neprijatelju, što čini ukupno jedanaest, i gotovo svi su Eldaši.“ Statistika Crvene armije pokazuje da su aprila 1943. godine 1.964 vojnika prebegla neprijatelju, 2.424 u maju i 2.555 u junu. Uobičajene kazne izricane su onima koje uhvate u pokušaju bekstva. Bjelov je opisao jedno takvo pogubljenje: „Danas je pred strojem streljan Jusuf koji je pokušao da prebegne Nemcima. Jezivo.“ Drugog juna suvo je zabeležio: „Još dvojica su pokušala da prebegnu danas. Srećom, naleteli su na mine i dovučeni su nazad.“ Kao i mnogi oficiri Crvene armije, Bjelov se oslanjao samo na ljude svoje rase i nacije; kad je njegovom bataljonu stiglo pojačanje, napisao je: „To su žutokljunci, rođeni su 1926. godine. Tako su mladi. Ali dobro je makar što su uvežbani i što su svi Rusi. Oni neće dezertirati.“

Neprijatelj je takođe imao nevolja s moralom. Bjelov se zapanjio kad je od drugova iz susedne jedinice saznao da su se predala dva Nemca, od kojih je jedan bio narednik. „Ovo je prvi put da čujem da Nemci prelaze k nama. Znači, ni oni ne žive baš dobro.“ Kapetan Pavle Kovaljenko doživeo je nešto slično 31. marta: „Nemački dezertier stigao je niotkuda. Pokucao je na vrata. 'Ko je? Uđi!' Vrata su se otvorila i pojavio se Fric. Svi su zgrabili oružje. On je skinuo zlatni sat s ruke i dao ga jednom vojniku, drugom je pružio zlatan prsten, trećem svoju pušku. Onda je podigao ruke. Rodom je iz Vestfalije, rudar je, ima dvadeset dve godine. Otac mu je rekao da dezertira.“

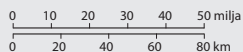
Ali neki Nemci nisu očajavali, čak ni kad padnu Rusima u šake. Nikolaj Bjelov navodi primer vojnika kog je doveo njegov izviđački vod. „Krupan momak od dvadeset dve godine. Gde li samo oni zlikovci nalaze ovakve mladiće? Rekao je da za mesec dana počinje velika ofanziva i da Nemci žele da okončaju rat do kraja godine. Nemačka će, naravno, pobediti.“ Hitler je nekako uspeo da prikupi neophodna pojačanja i juna 1943. godine po Rusiji je rasporedio nešto preko tri miliona vojnika. Priznao je da opšta ofanziva i dalje nije izvodljiva, ali je uporno tražio jedan snažan prodor. Usredsredio se na izbočinu Sovjetskog fronta zapadno od

mesta s jednosložnim imenom koje će ući u legende ratovanja. Bio je to Kursk. Razmere rata na istoku oslikava činjenica da je ta izbočina bila velika gotovo kao Zapadna Virdžinija, ili skoro kao polovina Engleske. Na tom terenu bilo je nešto niskih brda i dosta klanaca i potoka, ali većina je bila otvorena stepa, opasna za tenkove jedinice nasuprot delotvorne protivoklopne artiljerijske vatre. Zbog podzemnih naslaga rude gvožđa kompasu su divljali, ali to nije bilo važno jer ni jedna ni druga strana nisu morale da se pitaju gde je neprijatelj.

Za napad kod Kurska Hitler je okupio veći deo borbene snage Vermahta, kao i tri sveže oklopne SS divizije, dvesta novih tenkova tipa tigar i dvesta osamdeset tipa panter. Ipak, ograničeni cilj *Citadele*, kako je glasio šifrovani naziv operacije, bio je u oštroj suprotnosti sa zamašnim ofanzivama iz 1941. i 1942. godine i videlo se da su Hitlerova sredstva smanjena. Rusi su spremno prepoznali pretnju pomoću podrobnih obaveštajnih podataka koje su dobili od špijunske grupe „Lusi“ iz Švajcarske. Na ključnom sastanku u Kremlju održanom 12. aprila Staljina su njegovi generali ubedili da prepusti inicijativu Nemcima; oni će rado pustiti nemačke tenkove da sami naleću na odbranu po dubini pre protivnapada Crvene armije. U proleće i početkom leta ruski inženjeri grozničavo su pravili pet uzastopnih linija odbrane načičkanih minskim poljima, bunkerima i rovovima, a obezbeđena je i masovna podrška tenkova i topova. Rusi su prikupili 3.600 tenkova naspram nemačkih 2.700, 2.400 aviona nasuprot 2.000 nemačkih i 20.000 komada artiljerijskog oruđa – dvostruko više od Nemaca. Oko 1,3 miliona Rusa čekalo je 900.000 Nemaca.

Manštajn, zapovednik Grupe armija Jug, puna tri meseca je prikupljao snage, ali malo koji Nemač osim pripadnika Vafen SS-a zavaravao se izgledima *Citadele* na uspeh. Poručnik Karl-Fridrich Brant ojađeno je pisao iz Kurska: „Kako su srećni oni koji su poginuli u Francuskoj i Poljskoj. Oni su još mogli da veruju u pobeđu.“ Manštajn više nije težio da porazi Sovjetski Savez; želeo je samo uspeh koji bi naterao Staljina da prizna pat poziciju, strategijski ishod koji bi ubedio Moskvu da prihvati mirovne pregovore umešto da se bori do kraja.

Rusko iskorišćavanje pobeđe kod Kurska

Orelski pravac

Linije fronta

- 4. jul
- - - 10. jul
- · · · 19. jul
- · · · 5. avgust
- 18. avgust

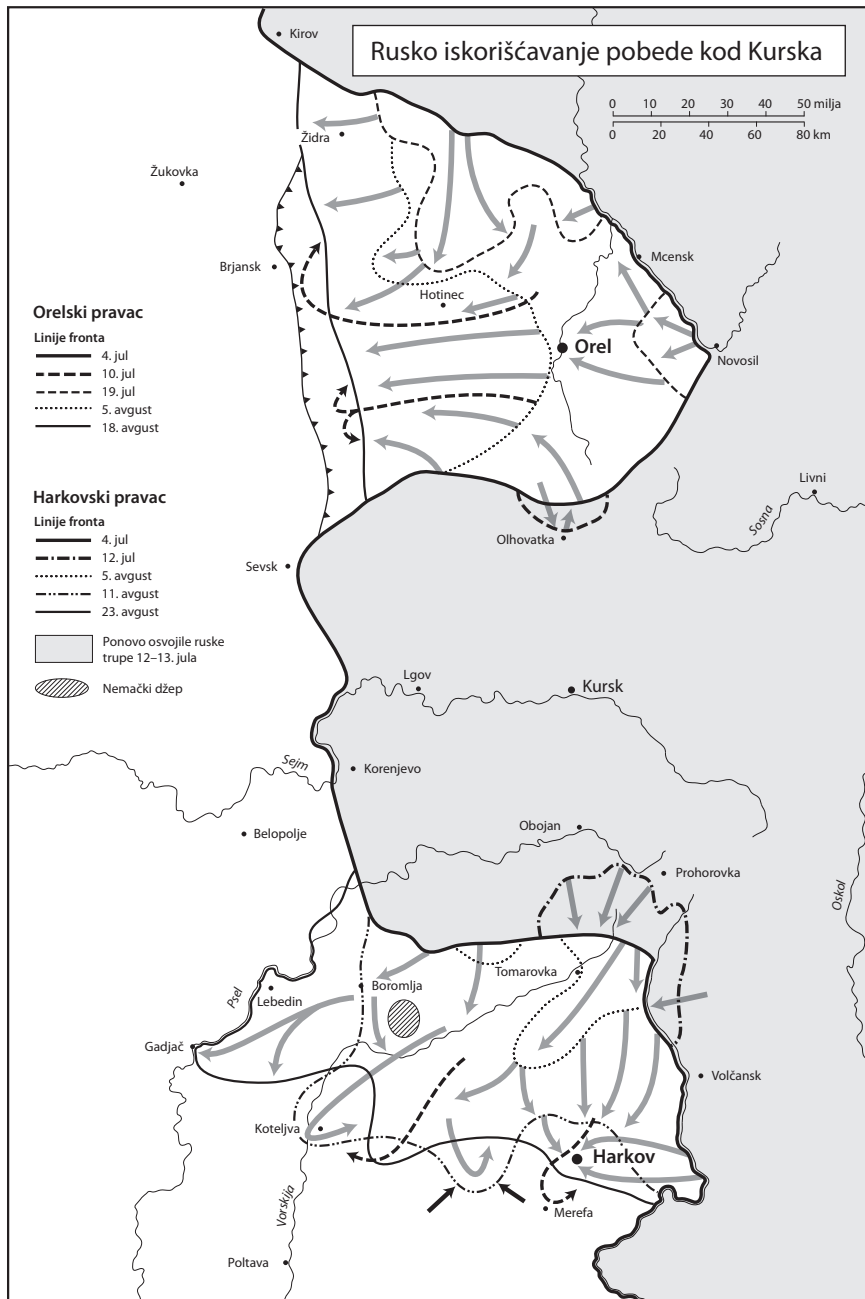
Harkovski pravac

Linije fronta

- 4. jul
- - - 12. jul
- · · · 5. avgust
- - - 11. avgust
- 23. avgust

■ Ponovo osvojile ruske trupe 12-13. jula

▨ Nemački džep

* * *

Ruski vojnici stigli su u odbranu kod Kurska preko teritorija koje je neprijatelj opustošio. Osamnaestogodišnji Jurij Išpajkin pisao je roditeljima: „Toliko je porodica izgubilo očeve, braću, krov nad glavom. Ja sam ovde svega nekoliko dana, ali stigli smo duboko u razorenu zemlju. Na sve strane pružaju se neuzorana i nezasejana polja. U selima stoje samo dimnjaci i kamene ruševine. Nismo videli ni jednog jedinog čoveka niti životinju. Ova sela su prava pustinja.

Noću čitava zapadna strana neba svetli bakarnocrvenom bojom. Duša nam se obraduje kad naiđemo na neoštećeno selo. Većina kuća je prazna, ali iz nekih dimnjaka vije se dim, a žena ili dečacić izađu na trem da gledaju kako prolazi Crvena armija.“ Išpajkin, kao i mnogi drugi, nikad neće napustiti bojno polje kod Kurska.

„Vručina je već u osam ujutru, i podižu se oblaci prašine“, pisao je general Pavle Rotmistrov, zapovednik Gardijske tenkovske armije čije su duge kolone prodirale u izbočinu. „Do podneva se prašina zgusnula u ogromne oblake i pada u debelom sloju na žbunje pored puta, na žitna polja, na tenkove i kamione. Tamnocrveni krug sunca jedva se nazire kroz sivu koprenu prašine. Tenkovi, samohodni topovi, traktori, oklopni transporter i kamioni idu napred u beskrajnom sjaju... Vojnike muči žeđ, a košulje su im mokre od znoja i lepe im se za telo. Vozačima je posebno teško.“ Pismeni su pisali poslednja pisma, a nepismeni su svoja diktirali drugovima. Dvadesetogodišnji Ivan Panihidin oporavio se od teških rana zadobijenih u borbama 1942. godine. Sada je, ponovo na frontu, izrazio ponos što učestvuje u životno važnoj borbi svoje zemlje. „Za nekoliko sati ući ćemo u borbu“, pisao je svom ocu. „Koncert je već počeo, mi samo treba da se staramo da muzika ne stane; ja ovo pišem uz pratnju nemačke baražne vatre. Uskoro ćemo napasti. Bitka besni u vazduhu i na tlu... Sovjetski ratnici čvrsto stoje na položajima.“ Panihidin je poginuo nekoliko sati kasnije.

Nemački avioni tukli su ruske linije danima pre napada; uspeili su da direktno pogode i kuću u kojoj je boravio Rokosovski, ali on je, srećom, bio odsutan. Nemačkoj artiljerijskoj paljbi suprotstavila se sovjetska protivbaražna vatra preoravajući teren na kom su se okupljale jedinice. Petog jula snage generala Modela jurnule

su napred sa severa, a s juga je napala Četvrta oklopna armija. Od samog početka obe strane posmatrale su Kursk kao divovski sudar snage i volje; ponirući bombarderi štuke i esesovski tenkovi marke tigar nanosili su velike gubitke ruskim tenkovima T-34. Mnogi novi nemački tenkovi tipa panter stali su zbog kvarova, ali ostali su išli napred gazeći usput sovjetske protivoklopne topove, a motomehanizovana pešadija rvala se sa Žukovljevom pešadijom i protiv bunkera i rovova koristila bacače plamena. Artiljerija obe strane pucala je gotovo bez prestanka.

Za prva tri dana severne nemačke jedinice napredovale su trideset kilometara i činilo se da su na ivici proboja. Armije generala Rokosovskog izdržavale su žestoke napade, ali neke jedinice su popustile. Kontraobaveštajna služba Crvene armije, SMERŠ,* prijavljivala je oficire koje je smatrala nedovoljno borbenima. „676. streljački puk pokazuje malo sklonosti za borbu – Drugi bataljon pod komandom Rakickog napustio je položaj bez naređenja; ostali bataljoni takođe su podlegli panici. Potpukovnik Kartašev iz 47. i potpukovnik Vokošenko iz 321. streljačkog puka su se uspaničili, izgubili kontrolu i nisu preduzeli neophodne korake da ponovo uspostave red. Neki viši oficiri pokazali su se kao kukavice i napustili su bojno polje; zapovednik 230. artiljerijskog puka Gatsuk nije pokazivao zanimanje za operacije svoje jedinice, nego se s telefonistkinjom Galijevom povukao u pozadinu i tamo se opijao.“

Ali ostali su se držali postojano, i Modelovi tenkovi masovno su stradali, naročito na ruskim minskim poljima. Na jugu je do 9. jula gotovo polovina od 916 borbenih vozila Četvrte oklopne armije bila onesposobljena ili uništena. Širom nepreglednog bojišta ljudi i vozila su puzili, jurišali, sudarali se i povlačili. Plamen i dim prekrivali su horizont. Zapovednici su slušali pomešane nemačke i ruske glasove kako se nadmeću u hitnosti preko radio-veza: „Napred!“, „Orlove, udari ih s boka!“, „*Schneller!*“,** „Tkačenko, probij se iz pozadine!“, „*Vorwärts!*“*** Ratni dopisnik Vasilij Grosman primetio je da je sve na bojištu, uključujući i hranu, pocrnelo od prašine.

* Akronim od rus. **смерть шпионам** – smrt špijunima. (Prim. prev.)

** Nem.: Brže! (Prim. prev.)

*** Nem.: Napred! (Prim. prev.)